

Kur'an Tilavetinde Ses ve Mana İlişkisi

Mehmet KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Assist. Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Qur'an Recitation and Qiraat Science

Ağrı/Turkey

e-posta: mkeles@agri.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0984-3875

DOI: 10.34085/buifd.1338638

Öz

Kur'an-ı Kerim'de verilmek istenilen mesajların anlamları kadar tilaveti de son derece önemli bir husustur. Zira anlamın bozulmaması ve mesajın yerine ulaşması adına tecvîd kurallarına riayet edilerek, her bir harfin doğru telaffuz ve ses tonlamalarıyla birlikte tilavetinin yapılması gerekir. Bu araştırmanın konusu Kur'an tilaveti esnasında sesin mana ile olan ilişkisini ortaya koymaktır. Âyetlerde okuma anlamında kullanılan tabirlerden biri olan "tilavet/تلاوة" kelimesi: "t-l-v/تلا" kök fiilinden türetilen bir mastar olarak gelmektedir. Araştırmada tilavet esnasında ses ve anlam ilişkisini gösteren durumlarla ilgili örnekler tetkik edilmiş, kıraat ve tefsir kaynaklarında meselenin doğru bilinmesine yönelik bilgi ve bulgular incelenmiştir. Öncelikle Kur'an okumayla ilgili bulunan tilavet, kıraat ve tertîl ile birlikte tilavet çeşitleri (tahkik, tedvir, hadr) ayrı başlıklar halinde ele alınarak ses olgusuna da yer verilmiştir. Ayrıca azdan çoğa doğru sırasıyla harf, kelime, âyet, sûre, kıraat farklılıkları, tecvîd usulleri ve tilavet esnasında yerine göre sesi alçaltıp yükseltmekle yapılan makam uygulamalarının manayla olan ilişkisi bağlamında ele alınan örneklerle birlikte Kur'an'da ses-anlam ilişkisinin doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Bağlamı içinde değerlendirildiğinde Kur'an tilavetinin, tecvîd usullerine göre icra edilmemesi, kulağa hoş gelmeyen bir armoni oluşturup dinleyenlerde bıkkınlık meydana getireceği; tilavetin usulünce yapılması halinde ise ses ve anlam ilişkisindeki insicamı göstermesi yönünden okuyan ve dinleyenlerde gönlü teskin eden, huzur veren etkiler bırakacağı, bunun bir sonucu olarak da manayı araştırmaya ve anlamaya yönelik çabaların artabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Tilavet, Tertîl, Ses, Mana,

The Relationship Between Sound and Meaning in Tilawah Recitation

Abstract

The recitation/tilawah of the messages intended to be given in the Holy Qur'an is as important as their meaning. In order to ensure that the meaning is not distorted and the message reaches its destination, each letter must be recited with the correct pronunciation and intonation of voice, following the rules of tajweed. The subject of this research is to reveal the relationship between sound and meaning during Qur'an recitation. The word "tilavet/تلاوة", which is one of the expressions used in the meaning of reading in the verses, comes as an infinitive derived from the root verb: "t-l-v/تلا". In the research, examples of situations showing the sound-meaning relationship during recitation were examined, and information and findings regarding the correct understanding

of the issue were examined in recitation and tafseer sources. First of all, tilawah, qiraat and tarteel, which are related to reciting the Qur'an, as well as types of recitation (tahkik, tedvir, hadr) are discussed under separate headings and the phenomenon of sound is also included. In addition, with the examples discussed in the context of the relationship between the meaning and the differences in letters, words, verses, surahs, recitations, tajweed procedures and the practice of lowering and raising the voice during recitation, respectively, from least to most, it is also possible to see the direct or indirect relationship between sound and meaning in the Qur'an. It was concluded that it occurred as follows. When evaluated in its context, not performing the Qur'an recitation according to the tajweed methods will create an unpleasant harmony and cause boredom in the listeners; It is thought that if the recitation is done properly, it will leave a soothing and peaceful effect on the readers and listeners as it shows the harmony in the relationship between sound and meaning, and as a result, efforts to research and understand the meaning may increase.

Keywords: Qur'an, Qiraat, Recitation, Tarteel, Sound, Meaning,

Giriş

Kur'an-ı Mübîn'in anlaşılmasına katkı sunması bakımından araştırmalara konu olan hususlardan biri tevcid kaidelerine riayet edilerek tilavet edilmesidir. Söz konusu tilavetin ne şekilde ve hangi usullerle icra edilmesi gerektiği hakkında başta âyet¹¹⁰ ve hadisler¹¹¹ olmak üzere farklı delillerle ortaya konulmuştur. Her yönüyle mucize olan Kur'an'ın tilavet edilmesi esnasında ses ve tonlama yönünden de mana ile uyum ve ahenk göstererek kuvvetli bir bağ içerisinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle Kur'an'ı tilavet eden bir kişinin ses vurgularına riayet ederek okuması; okuyan üzerinde olduğu kadar dinleyenlerde de derin etkiler uyandırabilir. Aynı şekilde Kur'an'ın okuma usul ve esaslarına riayet edilmeden tilavet edilmesi başta okuyan kimse olmak üzere dinleyenlerde de huzursuzluk meydana getirebilir. Bu da göstermektedir ki insanı huzurlu kılması yönünden Kur'an'ın anlamı kadar tilavetinin de uygun bir ses tonu ve vurgusu ile icra edilmesi önemlidir.

Yaptığımız araştırmalara göre daha önce bu konuda benzer bir çalışmanın yüksek lisans bazında yapıldığı görülmüştür. Ancak söz konusu çalışmanın sadece "Kıyâmet Âyetleri Örneği" bağlamında tahlil edildiği fark edilmiştir.¹¹² Ayrıca konuyla ilgili benzer bazı çalışmalar da yapılmış olmakla birlikte tecvîd kaideleri ve tilavet hususları ağırlıklı işlendiği müşahede edilmiştir.¹¹³ Bu araştırmada ise Kur'an tilaveti esnasında ses ve mana arasında ortaya çıkan uyum üzerinde durulmuştur. Öncelikle konu bağlamında Kur'an seslendirilişine yönelik bulunan kıraat, tilavet ve tertîl ile birlikte tilavet çeşitlerinden olan tahkik, tedvir ve hadr kavramlarının izahı ayrı başlıklar halinde yapıldıktan sonra ses olgusuna yer verilmiştir. Akabinde Kur'an'da ses ve anlam ilişkisi temelinde birtakım bilgiler ele alınmıştır. Aynı şekilde Kur'an tilavetinde yerine göre sesin alçaltılıp (haf-d-ı savt) yükseltilmesiyle (raf-ı savt) birlikte bazen hüzünlü ses tonuyla bazen de gür bir sesle icra edilen makam uygulamalarının anlam ile ilişkisini gösteren âyetlerden bazıları ele alınıp bunlar arasındaki insicam ve diğer bazı hususlara örnekleme üzerinden endüksiyon (tümevarım) metodu ile değinilmiştir. İzlenen

¹¹⁰ Bk. el-A'râf 7/204; el-İsrâ 17/78; el-Müzzemmil 73/20; el-Alak 96/1.

¹¹¹ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 29, (No. 5045); Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'an", 23, (No. 2923).

¹¹² Detaylı bilgi için bk. Sümeyye Tuğ, *Kur'an'da Sesin Mânaya Delâleti -Kıyâmet Âyetleri Örneği-*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8-132.

¹¹³ Bk. Rihab Muhammed Müfid Şakaki, *Kur'an Tilâvetinde Mükemmellik (Hilyetü't-tilâvet fi tecvîdi'l-Kur'âni'l-kerîm)*, çev. Fatma Yasemin Mısırlı (İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2014), 243-250; Nurettin Başyığıt, *Tilavette Tertil ve Temsil Güzel Kur'an Okuma Usulü*, (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 73-110; Necdet Çağlı, *Kur'an Belâgati ve Fonetiki Yönünden Kıraatler*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 15-495.

bu metot, araştırmamızı konu üzerinde yapılan diğer çalışmalardan ayrı kılmıştır. Yapılan bu araştırma ile Kur'an tilaveti sırasında ses ve anlam arasındaki bağlantının doğru bir şekilde bilinmesine katkı sunulması amaçlanmıştır. Şimdi konuya geçmeden önce kavramsal bir çerçeveye çizerek teorik alt yapı oluşturulacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Kur'an tilavetinde ses ve anlam ilişkisinin anlaşılabilmesi için bir biriyle benzerlik gösteren kıraat, tilavet ve terfîl kavramlarının lügat ve terim anlamları önem arz etmektedir.

1.1. Kıraat

“Ka-ra-e/كِرَاءَة” kök fiilinden türeyen “kıraat/القِرَاءَة” semaî mastardır.¹¹⁴ Aynı fiilden türeyen diğer bir semaî mastar olan “Kur'an/الْقُرْآن” kavramı, sözlükte kıraat ifadesi ile benzer manalarda gelmiştir. Kıraat; lügatte “okumak”,¹¹⁵ “tilavet etmek”¹¹⁶ ve “toplamak ya da bir araya getirmek”¹¹⁷ manalarına gelir. Kapsamlı bir manayı ihtiva eden “ka-ra-e/كِرَاءَة” fiilinin ilahî vahyin ilk emrine konu olması ve ilk emrin bu formda gelmesi de manidardır.¹¹⁸ Vahyin bu formda başlamasının ise “Kur'an'ın üstünlük ve şerefinden dolayı”¹¹⁹ kaynaklandığı ifade edilmiştir.¹²⁰ Terim olarak ise kaynak eserlerde çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlar arasında en çok yaygın olan İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) isnad edilen “Kur'an lafızlarının eda keyfiyetlerinin¹²¹ ve ihtilaflarını nakledenlere isnat etmek suretiyle bilmektir.”¹²² şeklindeki tanım olmuştur. Bu tanım kıraat ilminin vasıflarını en sade bir biçimde özetlemektedir. “Kıraat/القِرَاءَة” tabiri bu haliyle âyetlerde geçmemekle beraber “ka-ra-e/كِرَاءَة” kök fiilinden türemiş haliyle kelimenin çeşitleri değişik formlarda olmak üzere toplamda seksen sekiz yerde zikredilmektedir.¹²³

Kıraat ilmi, Kur'an'da geçen harflerin seslendirilişindeki farklılıklar ile lafızların eda edilmiş şekillerini konu edinmektedir. Yine bu ilim, âyetlerde varit olan tecvîd kaidelerinin ne şekilde icra

¹¹⁴ İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Şihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990), 1/65; Hüseyin b. Muhammed Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, (Beyrut: Dâru'l-Marife, ty.), 402; Cemalüddîn Muhammed b. Mükrem b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1707), 12/50; Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Naim Arksüsi vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1/49; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'an*, (Kahire: Dâru't-Tevfikîyye li't-Türâs, 2011), 1/410.

¹¹⁵ Ebû Abdîrahmân b. Amr b. Temîm Halîl b Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi, 1998), 5/205; Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ, *Mücmelü'l-lüğa*, thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 5/277; Muhammed Murtaza el-Huseyni Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdussettar Ahmed Ferrâc (Kuveyt: yy., 1965), 1/364; Ramazan Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015), 353.

¹¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, 5/3564; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 1/364; Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 353.

¹¹⁷ Cevherî, *es-Şihâh*, 1/65; Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Basil Uyunu's-Sud (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/63; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 1/363.

¹¹⁸ Bk. el-Alak 96/1.

¹¹⁹ el-Kiyâmet 75/17.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, 1/128.

¹²¹ Eda keyfiyeti: Kur'an lafızlarının Hz. Peygamber zamanından günümüze kadar kârifler aracılığıyla müşâfehe yöntemi kullanılarak gelen bütün okuma biçimlerini ifade eder. Bk. Necati Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 98.

¹²² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukrîn ve Mürsidü't-Tâlibîn*, (Beyrut: yy., 1999), 49; Bk. Bkz. Metin Çetin, “Zümer Sûresi'ndeki Kıraat İhtilafları ve Tefsire Etkisi”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* (AGİİD) 4/9 (Aralık 2021), 38-63.

¹²³ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfheh li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1945), 540.

edileceği hususunu ele alır. Aynı şekilde kıraat ilmiyle iştigal eden ulemanın Hz. Peygamber'den aktardığı rivayetler de kıraat ilminin konusu çerçevesinde ele alınır.¹²⁴ Temel husus bu yönde bulunmakla beraber; okuyuş farklılıkları, söz konusu kıraatlerin tarihi gelişim süreci ve kıraatlerin ekolleri de bu ilmin mevzuları arasındadır.¹²⁵ Görüldüğü üzere kıraat ilmi sadece tecvîd kaidelerinden ibaret olmamakla birlikte bu ilmin uygulama noktasında geçirdiği merhaleler ve kıraat farklılıklarının yaygınlaşmasını sağlayan ekoller de bu ilmin kapsamı arasında değerlendirilmiştir.

1.2. Tilavet

Kur'an'da okuma manasında zikredilen kavramlardan biri olan "tilavet/تِلَاوَةٌ": "t-l-v/تَلَوٌ" fiil kökünden türetilen bir mastardır.¹²⁶ Ayrıca "tülüvven/تُلُؤُوه" veya "tilvün/تِلْوُن" şeklinde de mastarları bulunmakla birlikte çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır.¹²⁷ Buna göre kelime "Bir kimsenin ardında gitmek, tabi olmak, geride kalmak, bir şeyi çevreleyip sarmak, kıraat etmek/okumak, bir şey hakkında konuşmak/anlatmak"¹²⁸ gibi manalara gelmektedir. Bazı dilciler söz konusu kelimenin "bir şeye tabi olmak" yönünü ele alırken, bunun Kur'an âyetlerini peş peşe okumak, bir âyetin diğer âyeti takip etmesi veya ona tabi olması¹²⁹ şeklinde bir anlama geldiğini ifade etmişlerdir. Tilavetin okuma anlamında olduğunu söyleyen kimseler, delil olarak "ذِكْرُ اللَّهِ / Zikri (Allah'ın kelâmını) okuyanlara."¹³⁰ âyetini göstererek,¹³¹ bunun Kur'an'ı okumaya ait yaygın bir kullanım biçimi olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹³²

Tilavet lafzının Kur'an'da "تِلَاوَةٌ" şeklinde zikredildiği tek yer olan Bakara 2/121. âyetindeki "... يَتْلُوهُ بِتِلَاوَةٍ.../...onu (kitabı), hakkını gözeterek okurlar..." ifadesi hakkında müfessirlerin yaptığı açıklamalar bağlamında tilavetin tanımını şu şekilde yapmak yerinde olacaktır: "Tilavet: Kur'an'ı hakiki mahiyetiyle zikredip tahrif etmeden (aslını bozmadan),¹³³ lafzını tahriften koruyup anlamlarını tedebbür (derin düşünerek) ederek,¹³⁴ ilk etapta manası anlaşılamayan kısımları bilenine havale

¹²⁴ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Lübnan ty.), 2/1317.

¹²⁵ Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 1/128-157.

¹²⁶ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/410.

¹²⁷ Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, 1/189; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 14/103.

¹²⁸ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 10/53.

¹²⁹ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî (Beyrüt: Müessesetü'r-Risâle, 1997, 737; İbn Fâris, *Mücmelü'l-lüga*, 1/351.

¹³⁰ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), es-Sâffât 37/3.

¹³¹ Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Misriyye, 1964), 14/317.

¹³² Ebü'l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. Yusuf b. İbrahim Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed et-Tüncî (Beyrüt: yy., ty.), 1/307.

¹³³ Abdullah b. Abbas, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1992), 21.

¹³⁴ Nasîrüddîn Ebü Saîd Abdullah b. Ömer Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ty.), 1/103; Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-kerîm*, (Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse, ty.), 1/249.

ederek,¹³⁵ yanlış bir te'vilde bulunmadan,¹³⁶ onu indirildiği şekliyle¹³⁷ tecvîdli olarak huşu halinde okumak,¹³⁸ onun hükümlerine uymak¹³⁹ ve onunla samimi bir şekilde amel etmektir."¹⁴⁰

Her ne kadar tilavet, kıraat ve tertîl gibi görülmüş olsa da aslında birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Bunlar arasındaki farklılık ise şu şekilde ifade edilmiştir: "Harflerin seslendirilişi ve lafızların manası yönünden diğer okuma (seslendirme) usulleri olan tertîl ve kıraatin niteliklerini ihtiva etmekle beraber onlara göre daha fazla düzenli, mana yüklü ve özellikle Kur'an'ın bilinmesinden (anlaşılmasından) onu tecrübe etmeye yönelik bir seslendirme (okuma) şeklidir."¹⁴¹

Buraya kadar verilen tanım ve yorumlara bakıldığında "tilavet" kelimesinin tecvîd kaidelerinin uygulanması, kelimelerin tahrif ve tağyirden korunması, okunan kısım üzerinde düşünülmesi, tefekkür edilerek tesirli bir okumayı ihtiva etmesinin yanı sıra âyetlerin lâfız ve anlamının muhafaza edilmesi, hükümlerinin hayata yansıtılması münasebetiyle Kur'an'a anlam kazandırılarak okunması gibi fonksiyonları kapsadığı müşahede edilmiştir.

1.3. Tertîl

Kavram olarak tilavet ifadesine yakınlığıyla bilinen tabirlerden bir diğeri de "tertîl" kelimesidir. Kıraat ve tilavet ifadelerine nispeten tertîl kelimesinin âyetlerdeki kullanımı nadir olmuştur. Fakat tertîlin Kur'an'ı okuma ile ilintili gelmesi ve tilavetin özelliklerinden bir kısmını içermesi, onu konumuz açısından değerli kılmaktadır. Tertîl; lügatte "ra-te-le/رتل" kök fiilinden türemiş tef'îl kalıbında bir mastardır. Bu kelime, "bir şeyin ahenk, hoşluk ve güzelliği" manasına gelir. Yine "acele etmeden ifade edilmiş güzel söz" anlamında kullanılır.¹⁴² Bu kelime ilk dönemlerde maddi olan bir şeyin güzelliğini ifade etmek için söylenmiştir. Ancak daha sonraları manevi söz güzelliğinin anlatımı için kullanılmış olup, Kur'an'da bu manada gelmiştir.¹⁴³ Terim olarak ise tertîl: "Kur'an'ın art arda, acele edilmeden, dura dura ve manalarını anlaya anlaya, çok ağır bir usulle okumaktır." Aynı şekilde tertîl, Kur'an'ı derin bir huşu ile yavaş yavaş, mutluluk duyacak biçimde, anlam ve hikmetlerini tefekkür ederek tecvîd ve vakf kaidelerine riayet ederek ağır ağır okumaktır.¹⁴⁴

¹³⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (Beirut: Dâru'l-Fıkr, 1988), 1/520; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Riyad: Dâru Tayyibe, 1989), 1/144.

¹³⁶ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmusin et-Türkî (Kahire: yy., 2003), 4/398.

¹³⁷ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 1/144; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 1/578.

¹³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/520.

¹³⁹ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/520; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 1/144.

¹⁴⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Basellûm (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 1/553; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/103; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1/249.

¹⁴¹ Yavuz Fırat, "Kıraat, Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırılması". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/13 (Aralık 2002), 257-273; Ayrıca bk. Murat Sülün, *Kur'ân Kılavuzu Mutlak Gerçeğin Sesi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 140-165.

¹⁴² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 1/651; Cevherî, *es-Şihâh*, 390; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 11/265; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 7/334.

¹⁴³ Seyyid Ahmed Abdülvâhid, "Kur'an-ı Kerim'de Okuma (Kıraat) Lafızları", trc. Ali Akpınar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 1998), 119-235.

¹⁴⁴ Abdulkayyûm b. Abdulğafur es-Sindî, *et-Teshîlü fi Kavâidü't-Tertîl*, (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2006), 21.

Bu hususa Kur'an'da şu şekilde dikkat çekilmiştir: “وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا.../...Kur'an'ı tertîl ile (tane tane, ağır ağır) oku.”¹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî'nin Hz. Ali'ye (r.a) isnadda bulunarak naklettiği bir rivayette, tertîli şu şekilde tanımlamıştır: “Tertîl: Harflerin tecvîdi, yani harflerin her birini sıfat ve mahreçlerine riayet ederek seslendirmek ve vakf çeşitlerini (vakf kaidelerine özen göstererek okumayı) bilmektir.”¹⁴⁶ Yine Cezerî, Kur'an'ın inşi sırasındaki okunuş usulünün tertîl ile olduğunu dile getirmiştir.¹⁴⁷ Bu ifadeyi destekler mahiyette vahiy meleği Cebrâil'in (a.s) de âyetleri Hz. Muhammed'e tertîl ile okuyarak talim ettirdiğini söylemek mümkündür.¹⁴⁸ Aynı şekilde Hz. Muhammed de tertîl ile okumayı tavsiyede bulunmuş ve Kur'an'ın indirildiği gibi tilavet etmeyi sevdiğini ashabına bildirmiştir.¹⁴⁹ Kur'an okunuşu ile ilgili olan kıraat, tilavet ve tertîl kavramlarını ifade ettikten sonra şimdi de meselenin daha iyi anlaşılması bakımından önemli görülen ve aynı şekilde tilavetin çeşitleri olarak sayılan okuma usullerini genel hatlarıyla belirtmeye çalışalım.

2. Tilavet Çeşitleri

Kur'an'ın yavaştan hızlıya doğru okunmasında üç usûl takip edilmiştir. Bunlar sırasıyla tahkik, tedvir ve hadr şeklinde gelmektedir. Ayrıca caiz olmamakla birlikte hezreme veya tahlit denilen bir okuyuş çeşidi de bulunmaktadır. Bu bölümde konunun daha iyi anlaşılması bakımından söz konusu usulleri ayrı başlıklar halinde inceleyelim.

2.1. Tahkik

Kur'an tilavet çeşitlerinden en yavaş okuma usulü olarak kabul edilen “tahkik/التَّحْقِيقُ”, “حَمَقٌ” kök fiilinden türeyen bir mastar olup “Bir şeyi yerli yerinde yapmak, ne fazla ne de eksik olmamak üzere hakkını vererek yapmak.” demektir.¹⁵⁰ Tahkik: Kur'an'ı tilavet ederken harfleri es geçmeden hakkını vererek seslendirmek, med miktarlarını yeterince uzatmak, hareketlerini birbirine katmadan ayrı ayrı okumak, şeddeleri belirginleştirerek okumak, ğunneleri tam yapmak, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl ve medd-i lazımları dörder elif miktarınca uzatmak, izhar, ihfa, iklab, kalkale vb. tecvîd kurallarına riayet ederek okumaktır.¹⁵¹ Yine bu tilavet çeşidinde çok yavaş okunacak diye hareketleri gereğinden fazla uzatmak, sakın olan harfe hareke vermek ya da harflerin arasında sekte yapmak vb. bir hataya düşmemek için özen gösterilmelidir.¹⁵²

Kıraat imamlarından tahkik usulünü Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Hamza b. Habib (ö. 156/773) ve Ebû Said Osman (Vers) (ö. 197/812) tercih etmiştir.¹⁵³ Tahkik çeşidini tecvîd veya bir çeşit kıraat¹⁵⁴ olarak yorumlayanlar olduğu gibi, tertîlden bir parça¹⁵⁵ olarak niteleyenler de olmuştur. Ancak tahkik

¹⁴⁵ el-Müzzemmil 73/4.

¹⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/177.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/165.

¹⁴⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/177.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/165.

¹⁵⁰ Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: yy., 2000), 70; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb (Riyad: yy., 1985), 48.

¹⁵¹ Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezî'd-Diraseti'l-Kur'âniyye (Medine: Mücemmâü'l-Melik Fehd li-Tibaati'l-Mushafi's-Serîf, ty.), 1/313-314.

¹⁵² Nihat Temel, *Kıraat ve Tercih İstihlaları*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 128.

¹⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/206.

¹⁵⁴ Dânî, *et-Tahdîd fi'l-itkân*, 71, 77.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/205.

ile tertîl arasında birçok fark olmakla birlikte en belirgin olanı şudur: “Tahkik, temrin (eğitim/öğretim) ve talim’e has bir durum, tertîl de, tefekkür ve istinbat’a (mana derinliklerini düşünmeye) ait bir durumdur.¹⁵⁶

2.2. Tedvir

Herhangi bir şeyi “döndürmek, çevirmek, sıra ile yapmak veya daire şeklinde yapmak”¹⁵⁷ anlamlarına gelen tedvir, tahkik usulü ile hadr usulü arasında orta halli bir hızla okuma şeklidir. Terim olarak ise bu okuyuş biçiminde tul ile uzatılan med çeşitleri tevassut (orta derecede bir hızla) miktarı uzatılır. İzhar, ihfa, kalkale, idğam çeşitleri ve diğer tecvîd konuları tahkik usulüne göre biraz daha seridir.¹⁵⁸ Ancak bu orta düzeyde hızlık olup hadr kadar seri bir okuyuş değildir. Bu şekilde icra edilen okuyuş usulünü kıraat imamlarının tamamı sahih görmeye beraber¹⁵⁹ İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Kisâî (ö. 189/805) ve Halef b. Hişâm (ö. 229/844) tercih etmişlerdir.¹⁶⁰

2.3. Hadr

“Bir işte süratli olmak”¹⁶¹ manasına gelen hadr, Kur’an tilaveti sırasında tecvîd kurallarına riayet etmek kaydıyla en seri okuyuş çeşidine denilir. Bu tarz okuyuşta idğam vb. durumlara diğer okuyuş çeşitlerinde olduğu gibi azami derecede dikkat edilerek daha az tutulur.¹⁶² Med miktarlarının ise tahkik ve tedvire göre daha az çekildiği belirtilir. Buna göre Medd-i arız, medd-i lin ve medd-i munfasıl bir elif, medd-i muttasıl iki elif, medd-i lazım dört elif ve medd-i tabîiler de bir elif miktarından az olmaması gerektiği ifade edilir.¹⁶³ Aynı şekilde harflerin ince, kalın, keskin ve peltek halleri karıştırılmamalı, mahreç, sıfat, şedde, ğunne vb. durumlar belli edilerek okunmalıdır.¹⁶⁴ Tahkikin zıddı olarak görülen hadr ile okuyuş tarzını İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Cafer (ö. 130/747), Ya’kub el-Hadramî (ö. 205/821) ve Kalun (ö. 220/835) tercih etmişlerdir.¹⁶⁵

Hadr usulünden daha hızlı okuma çeşitleri için ise herzeme ve tahlîl ifadeleri kullanılmıştır. “En kötü okuyuş olarak nitelenen”¹⁶⁶ hezreme: “Hızlı konuşmak, süratli okumak, konuşurken saçmalamak...”; tahlîl: “Karıştırmak, bozmak” anlamlarına gelir.¹⁶⁷ Bu çeşit okuyuşlarda harfler ve mahreçler tam anlaşılmadığından veya eksik çıktığından karma karışık bir durum ortaya çıkar ve mana için de uygun düşmez.¹⁶⁸ Teravîh ve hatimlerde hadr usulü abartılı yapılması ve Kur’an’ın

¹⁵⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/208; Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 325.

¹⁵⁷ Pakdil, *Talim, Tecvîd ve Kıraat*, 35.

¹⁵⁸ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 326-327.

¹⁵⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313.

¹⁶⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; Muhammed Ebû Bekr el-Mar’aşî Saçaklızâde, *Cühdü’l-Mukill*, thk. Abdurrahîm Tarhûnî (Kahire: yy., 2006), 403; Pakdil, *Talim, Tecvîd ve Kıraat*, 36.

¹⁶¹ Seyyid Ahmed Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, (İstanbul, yy., 1819), 2/246.

¹⁶² Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 327.

¹⁶³ Pakdil, *Talim, Tecvîd ve Kıraat*, 34.

¹⁶⁴ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 327.

¹⁶⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 327.

¹⁶⁶ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 61.

¹⁶⁷ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 327.

¹⁶⁸ Dâni, *et-Tahdîd fî’l-İtkân*, 73; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 62.

gereğinden fazla süratli bir şekilde tilavet edilmesi halinde hezreme veya tahlit durumu meydana gelebileceğinden dolayı¹⁶⁹ bu tarz okuyuşlardan sakınılmalıdır.¹⁷⁰

3. Tilavette Ses ve Anlam İlişkisi

Arap dilinde “ilmu’l-asvât, ilmu’s-savtiyyât, savtiyye”¹⁷¹ şeklinde ifade edilen ses bilimi; batı dillerinde “fonoloji” ve “fonetik”¹⁷² şeklindeki kullanımıyla ayrı bir ilim dalı kimliğiyle meydana çıkmıştır. Ses bilimi (fonetik) dilde oluşan seslerin yapısını, çıkış noktalarını, keyfiyetlerini ve sesler ile bağlantılı diğer mevzuları tetkik eden ilmi bir disiplin¹⁷³ olarak tabir edilir. Dil bilimciler ilk dönemlerden itibaren ses olgusu üzerinde durmuş ve Arap dilinin ses özelliklerini anlatan kitaplar telif etmişlerdir. Seslerle ilgili durumlar kıraat, tecvîd, musiki vb. ilim dallarına dair kitapların içinde dağınık bir biçimde ilk dönemden beri incelenerek gelmiştir.¹⁷⁴ Bu bağlamda seslerin Kur’an tilaveti ve mana üzerinde etki edip etmediği veya nasıl bir etki bıraktığı merak konusu olmuştur. Araştırmalarımızdan edindiğimiz kanaate göre tilavet esnasında doğrudan veya dolaylı olarak bir bağlantının varlığından söz etmek mümkündür. Meselenin izahı için harf, kelime, âyet, sûre kıraat farklılıkları ve tecvîd kuralları bağlamında alt başlıklar halinde örnekler vererek incelemeye çalışalım.

3.1. Harflerin Telaffuzunda Ses ve Anlam İlişkisi

Kelime olarak “bir yöne meyletmek, sapmak” anlamında kullanılan harf; “bir şeyin kenar, taraf, yön, uç, tepe veya zirvesi” gibi manalara da gelir.¹⁷⁵ Kişinin kendi irade ve isteği neticesinde çıkardığı nefesin ses tellerine değerek çıkmasına ses denir. Şayet bu ses, çıkış sırasında mahreçlerden birine temas ederse buna da harf denir.¹⁷⁶ Her dilde sesli ve sessiz harfler vardır. Ancak Arap alfabesinde harflerin tamamı sessiz olmakla birlikte bunların seslendirilişinde harfin altına ve üstüne hareke denilen işaretler konularak seslendirilmesi sağlanmaktadır.¹⁷⁷ Bu bağlamda Arap dili harflerinin birçok çeşidi olduğu belirtilmişse de harfin kendi başına bir anlam ifade etmeyeceğini söyleyenler olduğu gibi başka harflerle bir araya getirildiğinde veya bir kelime ile kullanıldığında anlamlı hale gelebileceğini söyleyenler de olmuştur.¹⁷⁸ Birçok harf çeşidi bulunmakla beraber bunlardan bir iki tanesi örnek verilerek konunun izahı yapılacaktır. Örneğin harf çeşitlerinden biri olan meâni harflerin mana ile ilişkisini gösteren âyetlerden biri şudur: “*وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ* /Battığı zaman yıldız andolsun ki./”¹⁷⁹ âyetinde geçen meâni harflerinden “vav/،” ve “izâ/ذٰ” şu anlamda gelmiştir: “Vav/،” harfi, kasem

¹⁶⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/163.

¹⁷⁰ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 327.

¹⁷¹ Abduh er-Râcihi, *et-Tatbîku’s-sarfî*, (Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, 2014), 7.

¹⁷² Herold Palmer, *A First Course of English Phonetics*, (y.y.: W. Heffer & Sons Ltd., 1917), 1.

¹⁷³ Ahmet Yüksel - İsmail Durmuş, “Savtiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/204.

¹⁷⁴ Yüksel - Durmuş, “Savtiyye”, 36/205.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘arab*, 9/42; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, 32/103.

¹⁷⁶ Debreli Hoca Abdulkerim Efendi, *Mîzânu’l-Hurûf ve Şifâu’l-Ebdân*, (İstanbul: yy., 1887), 8; Pakdil, *Talim, Tecvîd ve Kıraat*, 70.

¹⁷⁷ Mekki b. Ebi Tâlib, *er-Ri’âye li Tecvîdi’l-Kırâati ve Tahkiki’t-Tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Amman: Dâru Ammâr, 1996), 98; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 90-91.

¹⁷⁸ Hadi Atiyye Matar el-Hilali, *Neş’et Diraset Hurufi’l-Me’ânî ve Tettaouraha*, (Bağdad: Daru’l-Hurriyye Li’l-tiba’a, 1985), 24.

¹⁷⁹ en-Necm 53/1.

(yemin) için kullanılmıştır.¹⁸⁰ “İzâ/إِذَا” ise zaman zarfı konumundadır. Verilen âyette de görüldüğü üzere “vav/و” harfi, “التَّحْمِيمِ” kelimesine yemin anlamı katmıştır.¹⁸¹ Aynı zamanda “vav/و” harfinin lîn (yumuşaklık) sıfatı barındırması nedeniyle seslendirilişinde anlam ile uyumlu bir şekilde icra edildiği görülmüştür.

Bir diğer örnekte ise “...فَلَمَّا دَهَبُوا بِهَا وَاجْتَمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ.../Onu (Hz. Yusuf'u) götürüp de kuyunun dibine bırakmaya (atmaya) ittifakla karar verdikleri zaman...”¹⁸² âyetinde geçen “الجُبِّ” ifadesi telaffuz edildiğinde kelimenin sonundaki şiddet¹⁸³ sıfatına sahip olan “be/ب” harfi kuvvetli bir sesle kalkale¹⁸⁴ yapılarak okunur. Lafzın anlamına uygun olarak okunuşundaki bu ses dalgası, tıpkı derin bir çukurdaki suya yüksekten ağır bir cismin atılmasıyla çıkan sese benzer. Hz. Yusuf da kuyuya bırakıldığında (atıldığında) suya temas etmesiyle birlikte çıkan sesi yansıtması bakımından kuvvetli sıfatı bulunan “be/ب” harfi kullanılmıştır. Bu harfin bulunduğu kelimeyle meselenin aktarılmış olması, ses-anlam arasındaki uyumu göstermesi açısından harikulade bir ifadenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Benzer şekilde diğer harflerin de mana ile uyumundan söz etmek mümkündür. Ancak konu ile ilgili diğer hususları ifade edebilme ve meselenin ekseninden uzaklaşmama adına bir örnek vermekle iktifa edilmiştir.

3.2. Kelimelerin Tilavetinde Ses ve Anlam İlişkisi

Kur'an'da yetmiş beş kez zikredilen kelime tabiri, sözlükte “yaralama, tesir etme”¹⁸⁵ ve “sözü anlaşılır kıлма”¹⁸⁶ gibi manalara gelirken; terim olarak ise “söz, kelimeler” şeklindeki manasıyla daha çok Yüce Allah'ın söz ve âyetleri anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁷ Bir araya gelen harflerden müteşekkil bulunan kelimeler, tilavet esnasındaki telaffuzlarıyla insan üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Özellikle Kur'an'da geçen bazı kelimelerin sık sık kullanılması, tilavete ritmik bir ahenk katmasının yanı sıra ses ve anlam arasında da uyum göstererek mucizevi bir bağ olduğunu göstermiştir. Tilavetin seslerle bütünleşmiş bu hali kuvvetli bir iç musiki ortaya çıkarmıştır. Âyetler, kendine has nazmını (sentaks yapısını) oluştururken, lafızları muayyen bir sistem çerçevesinde yerleştirdiği görülmüştür. Bu sistemde göze çarpan en önemli husus ses-anlam uyumudur.¹⁸⁸ Söz konusu uyumun sağlanması ise hedeflenen mananın kelimeleri arasında zıtlık bulunmaması ve her bir kelimenin birbiriyle uygunluk gösterecek şekilde belirli nitelikte gelmesidir. Konunun tam anlaşılması bakımından birkaç örnek vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

¹⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 17/83.

¹⁸¹ Ebu Cafer en-Nahhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 179.

¹⁸² Yûsuf 12/15.

¹⁸³ Şiddet: “Kuvvet, kudret hali” anlamında olup, “أَجْدُ قَطْبُ بَكَتْ” harflerinin telaffuzu esnasında sesin hapsolup akmaması” demektir. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 70; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 111.

¹⁸⁴ Kalkale: “Sarsmak, kımıldatmak, bir şeyi depretmek (yerinden oynatmak) ve seslenmek” manalarına gelir. Kur'an tilaveti sırasında kelimenin sonunda veya ortasında (aslen ya da vakfen olması halinde) “قَطْبُ جَد” harflerinden biri gelirse, harf kuvvetli bir sesle telaffuz edilerek çıkarılır. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 198; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 189-190.

¹⁸⁵ İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüga*, 3/746.

¹⁸⁶ Ebû Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahani, *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudi (Beyrut: Daru's-Samiyye, 2002), 722.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/49. Âyetlerdeki bazı kullanımları için bk. el-Bakara 2/124; et-Tevbe 9/40, 74; Yûnus 10/81-82; İbrâhîm 14/24; eş-Şûrâ 26/24.

¹⁸⁸ Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetikî Yönünden Kıraatler*, 71.

- a. “...فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّما يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ...”¹⁸⁹ âyetinde geçen “يَصْعَدُ” kelimesi tilavet esnasında dilde oluşturduğu ağırlık sebebiyle telaffuzu zorlaştırmaktadır. Zira kelimenin yapısında yer alan üç harfin de telaffuzu zor olan ismat¹⁹⁰ sıfatına sahip olduğu görülmektedir. Mana olarak da bakıldığında kişi göğe yükseldikçe havasız kalması nedeniyle nefes alıp vermede zorluk yaşamaktadır.¹⁹¹ Bu zorluk kelimenin telaffuzunda sese yansırarak ses-anlam uyumunu ortaya koymaktadır. Yine aynı âyette bulunan “صَيِّقًا” ve “حَرَجًا” kelimelerinde de benzer bir durum söz konusudur. “Daraltılma ve sıkıştırılma” manasında olan bu iki kelime telaffuz edilirken ağızda bir daralma ve sıkışma hissedilir. Her iki kelimedede yer alan harflerin tamamı -ra/, harfi hariç ismat sıfatlıdır. Yani telaffuzları gibi manaları da darlık ve zorluk hissettirerek ses-anlam arasında sıkı bir bağ olduğunu göstermektedir.
- b. “...أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَنُبُقٌ...”¹⁹² âyetinde geçen “رَعْدٌ” ve “نُبُقٌ” kelimeleri: Gürültü, ses, titretme, şimşek ve parıldama anlamlarına gelmektedir. “رَعْدٌ” kelimesi telaffuz edilirken, hüküm gereği “ra/,” harfi kalın, beyniyye¹⁹³ sıfatına sahip boğaz harfi olan “ayn/ع”, yarım ses ve nefesin akmasıyla seslendirilirken; kalkale sıfatına sahip “dal/د” harfi ile de gök gürültüsünü andırırçasına o ürkütücü ses tonunu yansıtarak okunmaktadır. Bir diğer kelime olan “نُبُقٌ” tabirinde ise benzer ses tonlarıyla telaffuz edildiği görülmektedir. Özellikle kelime üzerinde vakf edilirken “ra/,” ile “ع” harfinin peş peşe cezimli gelip ve kalkale sıfatıyla son harfin patlatılarak okunması, tıpkı şimşek çakmasındaki sesin benzerini anımsatan bir tonlamanın ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Kelimelerin mana ve telaffuzlarında da görüldüğü gibi tilavette ses-anlam ilişkisinden söz etmek mümkündür.
- c. “...إِنَّمَا يَبْتَلِيَنَّكَ عِنْدَكَ الْكَبِيرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تُلْقُهَا فَلَاحًا أَوْ لَاحًا وَلَا تُنَهَاهَا وَأُولَئِكَ قَوْلًا كَرِيمًا...”¹⁹⁴ Eğer ikisinden biri veya her ikisi, senin yanında iken ihtiyarlayacak olursa, onlara karşı “Öf” bile demeyesin, onları azarlamayasın. İkisine de hep tatlı söz söyleyesin.”¹⁹⁴ âyetinde geçen “أَنْ” kelimesi sabırsızlık ve bıkkınlık ifadesi olarak

¹⁸⁹ el-En’âm 6/125.

¹⁹⁰ İsmat: “Men etmek, susturmak, konuşmaması” anlamında olup, “Tilavet esnasında harfte ağırlık ve yavaşlık oluşacak şekilde telaffuzda zorluk çekilmesine denir.” bk. Mustafa b. Şemsuddin el-Karahisarî Ahterî, *Ahterî-i kebir*, (İstanbul: yy., 1892), 1/47; Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 72.

¹⁹¹ Çağdaş müfessirlerden biri olan Süleyman Ateş, âyette söz edilen fizik kanununu şu şekilde açıklamaktadır: “Göğe yükselen kimsenin göğsü daralır, sıkılır ve nefes alıp vermede zorluk yaşar. Yukarıya doğru çıktıkça hava basıncı azalır ve solunum güçleşir. Göğüs kısmı sıkışıp daralmaya başlar, kişi boğulacak gibi olur. Normalde yer seviyesinin yüz metre üzerine çıktıkça basınç da bir derece düşer. 15–16 bin metre seviyesinde özel cihazlar olmadan solunum yapılması imkânsız olur. Böylelikle göğe doğru yükselen kimsenin göğsünün sıkışıp daralacağını ifade eden Kur’an, hava basıncı kanununa dikkat çekmektedir. Bk. Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 3/234.

¹⁹² el-Bakara 2/19.

¹⁹³ Beyniyye: “ara ve orta” anlamında olup, “الن عمر” harflerinin cezimli olarak telaffuzu esnasında sesin harfle beraber yarım ses tonuyla akmasına denir. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 70; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 112.

¹⁹⁴ el-İsrâ 17/23.

kullanılmaktadır. Kelime tilavet edilirken, kendisinde bulunan “hemze/” harfi boğazın en aşağısından çıkarılan bir harf olarak şiddet, ismat ve cehr¹⁹⁵ sıfatları sebebiyle nefesin kısmen veya tamamen hapsolup sesin çıkarılmasıyla telaffuz edilmektedir. Bunun zıddı olarak kelimedede geçen ve hems¹⁹⁶ sıfatına sahip “fe/ف” harfi ise nefesle beraber sesin akması sonucu telaffuzu yapılmaktadır. Ancak alt dudak hafif ısırılarak çıkarılan bu harf, birinci harf gibi rahat ifade edilemeyen bir tonlamayla seslendirilmektedir. Bu meyanda söz konusu harflerden müteşekkil bulunan “أَف” kelimesinin günlük yaşamda da bir olumsuzluk veya hoşnutsuzluk karşısında “öf” şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Âyetteki kullanımı da benzer şekilde hoşnutsuzluk ve bıkkınlık hissini çağrıştırarak bir usulle manaya uygun biçimde seslendirilerek, tilavetteki ses-anlam ilişkisini gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda Kur’an’da hemen her âyette bulunan kelimelerin ses-anlam yönünden dolayı veya doğrudan bir ilişkisinin bulunduğu¹⁹⁷ bir hakikat ise de biz burada mesele anlaşılacak kadar birkaç örnek vermekle yetiniyoruz.

3.3. Âyetlerin Tilavetinde Ses ve Anlam İlişkisi

Tilavet esnasında ses-anlam ilişkisini ortaya koyan bir diğer husus ise kelimenin oluşturmuş olduğu cümleler halindeki âyetlerdir. Âyet kelime olarak: “Alâmet, iz, işaret, delil,¹⁹⁸ nişane¹⁹⁹” gibi manalara gelir. Terim anlamı ise “iki fasıla arasında geçen Kur’an’ın her bir cümlesine” denir.²⁰⁰ Anlamıyla uyum göstermesi bakımından telaffuzu zor olan âyetler olduğu gibi, ses-anlam ilişkisini bariz bir şekilde gösteren ve tilaveti kolay olan âyetler de mevcuttur.²⁰¹ Yani söz konusu ses-anlam ilişkisi yalnızca harf ve kelimelere has bir durum değildir. Aynı şekilde bunu âyetlerde de görmek mümkündür. Özellikle telaffuzu ağır olan âyetlerin zorluğu iki temel nedenden kaynaklanmıştır. Birincisi: Bazı harf ve kelime telaffuzlarının güç oluşu, rahat çıkarılamaması; ikincisi de konu edinen meselenin ağır sorumluluk gerektiren hususlardan olması, insanın takatini zorlayacak ve gönlünü huzursuz edecek durumlardan söz etmesidir. Telaffuzu kolay görülen âyetler ise duyulduğunda insanın gönlünü rahatlatan, iç huzuru sağlayıp teskin eden durumlardır. Bilhassa dua, müjde ve mükâfatların konu edildiği âyetler bu kabildendir. Bu bağlamda verilen bilgilerin anlaşılması için âyetlerden birkaç örnek vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

¹⁹⁵ Cehr: “Sesi yükseltmek, aşikâr olmak” anlamında olup, harfleri okurken nefes cereyanın tümünün veya çoğunun hapsolmasına denir. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 69; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 110; Bk. Ferit Dinçer, *Zürkânî’ye Göre Ahruf-i Seb’a’nın Delil Ve Faydaları*, *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)* 6/11 (Aralık 2022), 6-7.

¹⁹⁶ Hems: “Sesi gizlemek” manasında olup, harfleri okurken mahrecde aralık kalması ve daha fazla dayanmaması nedeniyle, nefesin harfle birlikte akmasına denir. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 69; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 110.

¹⁹⁷ Söz konusu kelimelerle ilgili bazı âyet örnekleri için bk. el-Bakara 2/50, 74, 93, 171, 275; Âl-i İmrân 3/191, 194.

¹⁹⁸ Ebû Hasan Ali b. İsa b. Ali er-Rummânî, *el-Elfâzu’l-müteradifetü’l-mütegaribetü’l-mana*, thk. Fethullah Salih Ali el-Mısırî (Mansûra: Dâru’l-Vefa, 1987), 60.

¹⁹⁹ Abdullah Abbas en-Nedvî, *Kâmûs-u elfâzi’l-Kur’an-ı kerîm*, (Cidde: Dâru’ş-Şuruk, 1983), 56.

²⁰⁰ Ebû’l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbü’t-ta’rîfât*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1983), 74.

²⁰¹ Mehmet Keleş, “Kıraat İhtilaflarının Fıkhi Konulara Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, 7/12 (Haziran 2023), 45-65.

- a. “ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ / وَفَعَلْتَ فَعَلْتَك الْبِئْسَ فَعَلْتَ / Sonunda o yaptığın (kötü) işi de yaptın. Sen nankörün birisin.”²⁰² âyeti tilavet edilirken peş peşe gelen kelimelerde “ayn/ع” harfinin kullanıldığı gözükmektedir. “ayn/ع” harfi telaffuz edilirken, boğazın orta kısmı sıkılıp ses ve nefesin bir kısmı hapsedilerek seslendirilmektedir. Bu durum, âyette sık sık kullanılan “فعل” kök fiilinden türeyen kelimenin telaffuzunu güçleştirmektedir. Âyette Hz. Musa’nın yanlışlıkla bir adam öldürmesini kendisine kasten yapmış gibi hatırlatan Firavun’un azarlaması anlatılırken, tilavette de manayı gösterecek şekilde boğaza düğümlenen harfler dizilimi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kendisine hatırlatıldığı zaman gönlünü daraltan ve iç huzursuzluğa sebebiyet veren olumsuz bir durumun aynı şekilde seslendirmeye de yansımış olması âyetin ses-anlam ilişkisini ortaya koymaktadır.
- b. “ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ / Vahşî hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde.”²⁰³ âyetinde geçen kelimeler de bulunan “şin/ش” harfi sesin yayılması anlamındaki tefeşşi²⁰⁴ sıfatına sahiptir. Âyetin tilaveti esnasında çıkan ses ile hayvanların yayılmasında ortaya çıkan hışırtı ve gürültü sesi de tıpkı bunun gibidir. Âyette ahiret sahnelerinden biri olan hesap verme durumu ele alındığından dolayı yeryüzünde yayılmış bulunan hayvanların da diğer canlılar gibi -hesaba çekilmek üzere- toplanacağı vurgulanmaktadır. Bu nedenle durumun vahametini göstermek için âyetin seslendirilişinin mana ile uyumlu gelmesi Kur’an âyetlerindeki mucizevi durumu ortaya koyması bakımından harikulade bir durum olmuştur.
- c. “ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ / (Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”²⁰⁵ âyeti tilavet edilirken dile kolay gelen bir telaffuz ve kolaylık hissi oluşmaktadır. Âyette geçen inşirah: Rahatlık, ferahlık ve iç huzur anlamında gelirken; sadrak (göğüs) ise kalp bölgesi anlamında kullanılmaktadır. Bu iki kelimenin bir arada kullanılması, rahatlık ve huzurun yaşandığı zirve noktanın kalp bölgesi olmasındandır. Benzer bir kullanımın da Taha sûresinde geçtiği görülmektedir. Hz. Musa, Yüce Allah’ın emriyle Firavun’u uyarmaya giderken, kendisine karşı yapılabilecek olumsuz tutum ve davranışlara karşı sabredebilmesi ve gönlünün daralıp huzursuz olmaması için “ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي / Musa dedi ki: Rabbim! Gönlüme ferahlık ver.”²⁰⁶ şeklinde Allah’tan yardım dilemektedir. Her iki âyetin tilavetinde de benzer ifadelerle söz konusu rahatlığın hissedilerek, manayı çağrıştıran bir ses tonuyla okunması, ses-anlam ilişkisi açısından önem arz etmektedir.

3.4. Sûrelerde Ses ve Anlam İlişkisi

Sûre, sözlükte “duvara tırmanmak, sıçramak” anlamına gelir. Terim olarak ise “başı ve sonu belli olan, âyetleri bir araya toplayan Kur’an parçası” demektir.²⁰⁷ Âyetlerde kelimelerin oluşturduğu sesler

²⁰² eş-Şuarâ 26/19.

²⁰³ et-Tekvîr 81/5.

²⁰⁴ Tefeşşi: “Yayılmak, çoğalmak” anlamında olup, “şin/ش” harfinin telaffuzu esnasında sesin dil ortasıyla üst damak arasında nefesle birlikte yayılmasına denir. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 73; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 121.

²⁰⁵ el-İnşirâh 94/1.

²⁰⁶ Tâhâ 20/25.

²⁰⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1972), 1/264.

birbiriyle uyumlu geldikleri gibi, sûrelerde de mananın daha iyi anlaşılması ve verilen mesajlara dikkat çekilmesi bakımından sûre sonlarını birbirinden ayıran harflerin çoğunlukla benzer seslerle geldiği görülmektedir. Bu benzerlik ses noktasında kulağa hoş gelen bir armoni (uyum/düzen) oluşturmakla birlikte manayı çağrıştıran telaffuzuyla da Kur'an belâgatinin nirengi noktasını müthiş bir tenasüp ve ahenkle ortaya koymaktadır.²⁰⁸ Bu meyanda kimi sûrelerde bütün âyetler aynı harflerle biterken, bazen de birbirine yakın mahreçli harflerle ya sûrenin tamamı ya da peş peşe gelen âyetlerin bir kısmında benzer seslerle bitmektedir. Örneğin; Münâfikun, Kamer, Leyl, A'lâ, Şems, Kadir, Asr, Kevser, Fil, İhlas ve Nâs gibi sûrelerde bütün âyetlerin sonu aynı harflerle biterken; diğer sûrelerin sonu ise birbirine yakın mahreçlere haiz olan harflerle belli bir uyum ve ses tonu benzerliğiyle nihayet bulmaktadırlar. Şimdi bunları konunun daha iyi anlaşılması bakımından sûrelerden örnekler vererek inceleyelim.

- a. “والْعَادِيَاتِ حَبِيبًا/Andolsun soluk soluğa süratle koşanlara.”²⁰⁹ şeklinde başlayan Âdiyât sûresinde, âyet sonlarında geçen kelimelerin tilavetinde anlamı anımsatan seslendirilmeler varit olmuştur. Belli bir ahenk ve ölçü ile ardışık olarak gelen kelimelerin sırasıyla ilk üç âyeti yedi, sonraki iki âyeti sekiz, diğer âyetlerin ise onüçer heceden oluştuğu görülmüştür. Hecelerdeki dizilimin azdan çoğa doğru bir sıralanmayla gelmesi, savaş meydanında tarafların birbirlerine karşı düzenini hissettirecek tarzdadır. Söz konusu âyet sonlarındaki kelimelerde şiddet sıfatına sahip harfler ve kalkaleli (sarsıntılı ve hareketli) seslendirmeler, sûrede konu edinen savaş sahnelerinin gürlüğünü zihinde canlandıracak şekilde tilavete taşımıştır.²¹⁰
- b. Sûrelerde göze çarpan bir diğer husus da mananın ağırlığı sebebiyle âyet sonlarının da ağır telaffuz edilmesi ve bunun sese yansımalarıdır. “الْقَارِعَةُ/Kâriâ (Yüreklere hoplatan büyük felaket).”²¹¹ şeklinde başlayan sûrede kıyamet sahneleri ve insanın yaşayacağı korkunç durumlar konu edinmiştir. Âyetlerin çoğunlukla “he/هـ” harfinin mahreciyle bittiği dikkate alındığında; sanki bunun bir bitkinlik, çaresizlik ve yorgunluk anındaki soluma (nefes nefese kalma) haline benzetildiği görülür. Zor durumda kalan kimsenin yaşadıklarını bir başkasına nefes nefese kalarak peş peşe anlatmasına benzer bir şekilde tilavette de bu ses tınısının yansıdığını görmek mümkündür.
- c. “لَنْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ/De ki: insanların Rabbine sığınırım.”²¹² şeklinde başlayan Nâs sûresinde bütün âyet sonlarında geçen “sin/س” harfinin ritmik yapıda gelmesi sûrede harikulade bir ses armonisi oluşturmuştur. Âyetlerin bu ses tonuyla bitmesi, ses-anlam ilişkisi bakımından sûrenin genel muhtevasıyla da uyumlu olarak “vesvese” hissini verdiği görülmüştür. Bu örnekte olduğu gibi Kur'an'ın birçok sûresinde de âyetlerin son harfi itibarıyla aynı ses ve mahreçle bitmesi hem ses/anlam ilişkisi açısından bir uyum göstermiş hem de dinleyenler üzerinde etkisini artırarak dikkatleri üzerine çekmiştir.

²⁰⁸ Rummânî, *en-Nüket fi icâzi'l-Kurân*, Nşr. Muhammed Halefullah, (Beirut: Dâru'l-Maârif, 2005), 97.

²⁰⁹ el-Âdiyât 100/1.

²¹⁰ Tetik, “Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'an Ve Kıraat”, *Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu (17-18 Mayıs 2001 Van)*, (Erzurum: Bakanlar Matbaası, 2001), 297-312.

²¹¹ el-Kâria 101/1.

²¹² en-Nâs 114/1.

3.5. Kıraat Farklılıklarında Ses ve Anlam İlişkisi

Kıraat imamlarının âyetleri farklı okuma usulleriyle tilavette bulunması, mana üzerinde birtakım etkiler bıraktığı gibi ses-anlam ilişkisi yönünden de çeşitlilik ve zenginliğin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Söz konusu farklılıkların ses-anlam ilişkisini ortaya koyduğunu gösteren bazı âyet örneklerini vererek inceleyelim.

- a. “.../...﴿شَيْطَانٍ﴾...﴿لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾”²¹³ âyetinde geçen “﴿حَطَوَاتٍ﴾” kelimesini Nâfi, Ebû Amr, Bezzî, Şu’be, Hamza ve Halef “ta/ط” harfini cezmi; diğer kıraat imamları ise “ta/ط” harfini merfu olarak âyette bulunduğu şekliyle okumuşlardır.²¹⁴ Birinci okuyuşa göre mana: Kelime kökü itibariyle “bir kerecik adım atma” anlamında gelirken ikinci okuyuşa göre ise “iki adım arasındaki miktar kadar atma” demektir. Her iki kıraat çeşidine göre “Şeytanın yoluna tabi olmayın, onun izini takipte bulunmayın!” anlamı çıkmaktadır. Âyette art arda gelen “﴿تَتَّبِعُوا﴾” ile “﴿حَطَوَاتٍ﴾” lafızları manayla uyumlu olarak geldiği görülmektedir. Zira birinci kelimedeki iki tane “te/ت” harfinin birbiri ardınca gelip ilkinin ikincisine şeddelenecek adeta tabi olma veya takip etme hissini vermesi, ikinci kelimedeki ise “ta/ط” harfinin kıraat imamlarınca kuvvetli bir sesle (kalkale ile) okunup şeytanın adım atış sesinin yansıtılması gibidir. Bu da tıpkı iki kişinin birbirini takip ederken ayak tıkrıtlarını çıkmasına benzetilmektedir.²¹⁵
- b. “﴿وَرَوَدَتْهُ الْمِيَاهُ بِبَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَالْبُحْرِ وَالْأَنْبَابِ وَقَالَتْ هَيْت لَكَ﴾”²¹⁶ âyetinde geçen “﴿هَيْت﴾” kelimesini İbn Kesîr “he/ه” harfini mansub, “ye/ي” harfini sükûn ve “te/ت” harfini de merfu olarak “﴿هَيْت﴾” şeklinde okumuştur. Nâfi ve İbn Âmir “he/ه” harfini mecrur, “ye/ي” harfini sükûn ve “te/ت” harfini de mansub olarak “﴿هَيْت﴾” şeklinde okurken, bir diğer rivayete göre, İbn Âmir buna cezimli bir hemze ekleyip “he/ه” harfini de mecrur kılarak “﴿هَيْت﴾” şeklinde okumuştur. Âsım, Ebû Amr ve Hamza da söz konusu lafzı âyette zikredildiği şekliyle “﴿هَيْت﴾” diye okumuşlardır.²¹⁷ Söz konusu kıraat farklılıklarına göre, tilavet esnasında kelimenin telaffuzu hem yumuşak hem de sertleşebilmektedir. Bu durum âyetin anlamına da uygunluk göstermektedir. Çünkü Hz. Yusuf, âyete konu olan bayan tarafından çirkin bir iş yapmaya davet edilirken başta yumuşak bir üslup kullanılarak ikna çabaları gösterilirken daha sonra alınan olumsuz cevaplara karşılık ifade sertleşmektedir. İfadenin sertleşmesi şundandır: Evin hanımının, hizmetçine her söylediğinin hemen yapılması gerektiğine inandığı için bu teklifine

²¹³ el-Bakara 2/168.

²¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmî b. Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Marife, 1980), 174; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân*, 127; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/216.

²¹⁵ Çağıl, *Kur'ân Belâgatî ve Fonetîği Yönünden Kıraatler*, 376.

²¹⁶ Yûsuf 12/23.

²¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 347; Ayrıca bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/293.

de karşı koyulmamasını istemesindedir. Tilavet esnasında kıraatteki farklılıklar da, yaşanan durumu ses-anlam ilişkisi açısından okuyana hissettirmektedir.²¹⁸

- c. “وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقُطُ عَلَيْكَ طَاطًا حَبِيًّا”/Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.”²¹⁹ âyetinde zikredilen “تُسَاقُطُ” kelimesini Nâfi, Ebû Amr, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Kisâi “te/ت” harfini mansub, “sin/س” harfini şeddeli olarak “تُسَاقُطُ” şeklinde okurken, Hamza ise şeddesiz olarak “تُسَاقُطُ” şeklinde okumuştur. Âsım da bunu âyette zikredildiği üzere okumuştur.²²⁰ Burada kıraat çeşitlerinden şeddeli olarak gelen okuyuş “hurmaların dökülmesindeki kuvvetliliğe rağmen ağacın kuru olması ve hurma salkımlarını tutan budaklarının bulunmaması sebebiyle hurmaların o ağaçtan olduğunun neredeyse gizli tutulmasına, Hamza’nın kıraati; telaffuz kolaylığı sebebiyle bu hurmaların kolayca peş peşe dökülmesine ve çokluğuna; Âsım’ın kıraati ise hurmaların (yalnızca) çok oluşuna işaret etmektedir. Mevzu bahis kelime telaffuz edilirken, içinde sertlik ve kalkale sıfatları bulunan harfler sebebiyle, art arda, patır patır yere dökülen hurmaların sesini çıkartma hissini vermesi açısından kıraatlerdeki ses-anlam ilişkisini ortaya koymaktadır.²²¹ Verilen örneklerde de görüldüğü üzere kıraat farklılıkları ile ortaya çıkan çeşitli telaffuzlar sayesinde ses-anlam ilişkisi daha da belirgin bir hale gelmektedir.

3.6. Tecvîd Uygulamalarında Ses ve Anlam İlişkisi

Tecvîd; lügatte “süslemek, bir şeyi güzel ve sağlam yapmak”²²² gibi manalara gelirken; terim olarak da “Kur’an harflerinin sıfat ve mahreçlerinin ele alındığı ilim” diye tanımlanmıştır.²²³ Yine tecvîd, “Lazımî ve arızî sıfatlarını vererek, her harfi ait olduğu mahrecinden çıkarmaktır” şeklinde tarif edilmiştir.²²⁴ Kur’an tilavetinde ses-anlam ilişkisi bakımından etkili olan hususlara azdan çoğa doğru bir yol takip ederek sırasıyla harf, kelime, âyet, sûre ve kıraatlere göre tahlilde bulunduktan sonra, şimdi de meselenin vuzuha erdirilebilmesi yönünden tecvîd ilminde de benzer bir durumun olup olmadığını örneklerle birlikte tetkik etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

- a. “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ”/Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna; gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil.”²²⁵ âyetinde geçen “الضَّالِّينَ” tabirinde medd-i lâzım kelime-i musakkale²²⁶ bulunması sebebiyle lafız, dört elif miktarı uzatılıp, dilde bir ağırlığın oluşmasıyla birlikte idğam edilerek okunmaktadır. Yine kelimedede medd-i ârız’ın da bulunması ve son harfin harekesinin fetha olması nedeniyle kelime dört vecihle beraber 1-4

²¹⁸ Tetik, “Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur’an Ve Kıraat”, 303-304.

²¹⁹ Meryem 19/25.

²²⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 409; Ayrıca bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/318.

²²¹ Çağıl, *Kur’ân Belâgati ve Fonetigi Yönünden Kıraatler*, 379-380.

²²² Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, 1/1109.

²²³ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 78.

²²⁴ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 9.

²²⁵ el-Fâtîha 1/7.

²²⁶ Medd-i Lâzım: Med harflerinden sonra sebebi medden olan sükûn-i lazım gelir, ikisi bir lafızda vaki olursa medd-i lâzım meydana gelir ve dört elif kadar uzatılarak tilavet edilir. Musakkal ise: “ağırlaştırılmış” anlamında olup, medd-i lâzım olan bir kelime veya harfte idğam oluşmasıdır. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 145-149; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 215-218.

elif miktarı arası med edilerek okunmaktadır.²²⁷ Kelimenin tevid kuralları sebebiyle hem idğam edilmesi hem de dilde bir ağırlık oluşarak çokça uzatılmasıyla beraber yoldan sapma ve delalete düşmedeki derinlik sese ve telaffuza da aynı şekilde yansımıştır.

- b. “ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِثِقَةٍ وَأَسْمِعُوا... ”²²⁸ *Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, "Size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin" demiştik...* âyetinde geçen “آتَيْنَاكُمْ بِثِقَةٍ” kısmında bulunan birinci kelimenin sonundaki cezimli “mim/م” harfinden “be/ب” harfine geçiş sırasında tecvîd konularından ihfâ-i şefevî (dudak ihfâsı)²²⁹ bulunması sebebiyle bir tutma (kelimeleri bitişirme) söz konusudur. Tecvîd kuralına göre iki kelimenin bitiştirilerek okunması, âyette bulunan “sımsıkı sarılın” anlamıyla uyumluluk göstermiştir. Dolayısıyla hem anlam hem de tecvîd kuralına bağlı olarak tilavet esnasındaki ses durumu, ses-anlam ilişkisinin kuvvetli bir şekilde olduğu hissini yansıtmıştır.
- c. “ إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا، لِلطَّاغِيْنَ مَاثِبًا، لَا يَبْتَئِنَ فِيهَا أَحْقَابًا ”²³⁰ *Muhakkak ki cehennem, bir gözetleme yeridir. Azgımlar için, içinde çağlar (asırlar) boyu kalacakları bir dönüş yeridir.* âyetlerinde varit olan “فِيهَا أَحْقَابًا” kısmında tecvîd konularından dört elif miktarı uzatma anlamındaki medd-i munfasıl bulunmaktadır.²³¹ Mevzu bahis kelimelerle, azgın kimselerin içinde çağlar boyu (asırlarca/yüzyıllarca) kalacağı cehennemden bir sahne tasvir edildiği görülmektedir. Dolayısıyla çağlar boyu mealindeki kısmın birden fazla med miktarıyla gelmiş olması, cehenneme düşecek olan azgın kimsenin orada çok uzun süreler kalacağını çağrıştırmaktadır. Bu durum, tecvîd kurallarının tilavet esnasında ses-anlam ilişkisine etki ettiğini göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

3.7. Makam İcrasında Ses ve Anlam İlişkisi

“İkametgâh, mevkii, mertebe ve ayaküstü durulacak yer” manalarına gelen makam,²³² cisimlerin titreşimiyle ortaya çıkan seslerin ilmine denilir. Aynı zamanda duygu ve düşünceleri aktarmak gayesiyle müzikal bir ölçü ve ahenkle ses ritimlerini sanatsal anlayış çerçevesinde ritmik ve estetik bir biçimde bir araya toplama sanattır.²³³ Bu sanatın icrasını İslami ilimlerde de görmek mümkündür. Zira Kur’an tilavetinin güzel ses ve makam ile icrası Hz. Peygamber tarafından övülmüştür.²³⁴ Kurrâ okuyucular, bu övgüye erişebilmek ve ilahi kelamı kalplerde yer edebilmek için Kur’an okuyuşunu,

²²⁷ Medd-i Ârız: Med harflerinden sonra sebebi medden sükûn-i ârız gelirse medd-i ârız olur. Son harfin harekesine göre de vecihlere ayrılıp, bir ile üç elif miktarı arası uzatılarak okunması caiz görülmüştür. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 150-155; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 219-222.

²²⁸ el-Bakara 2/93.

²²⁹ İhfa-i Şefevî (dudak ihfâsı): Cezimli “mim/م” harfinden sonra harekeli olarak “be/ب” harfinin gelmesiyle yapılan ihfâyla iki harfi birbirine sımsıkı bağlayarak okumak demektir. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 165; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 167.

²³⁰ en-Nebe 78/21-23.

²³¹ Medd-i Munfasıl: Ayrı med anlamında olup, med harflerinden sonra sebab-i medden hemze gelir ve her ikisi farklı kelimelerde bulunmasıyla meydana gelir. Uzatma miktarı hususunda ihtilaf olması hasebiyle bir ile dört elif miktarı arası uzatmak caiz görülmüştür. Bk. Pakdil, *Talim, Tecvit ve Kıraat*, 144-145; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 211-214.

²³² Süleyman Uludağ, “Makam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/409.

²³³ Yılmaz Öztuna, *Türk Müsiki Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000), 274; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Müsiki Nazariyatı ve Usulleri Kudüm Veleleleri*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 35; Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993), 181.

²³⁴ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur’an”, 19, (No. 2742); Dârimî, Sünen, 2, (No. 3500; Beyhakî, “İkametü’s-Salât”, 1, (No. 1089).

yaptıkları makamlarla birlikte sanatsal bir boyuta ulaştırmışlardır.²³⁵ Mûsikîşinas kurrâlar, yaşadıkları bölgelerde kendilerine has tavır ve üsluplarıyla ortaya koydukları makamlar zamanla yaygın hale gelmiştir.²³⁶ Tecvîd kurallarına riayet etmek kaydıyla Kur'an tilavetinde bulunan kurrânın çoğunlukla sabâ, nihavent, beyati, mahur, acem, sûzinâk, hicaz, kürdi, segâh, hüseyni ve rast makamlarını tercih ettiği görülmüştür.²³⁷ Ayrıca çeşniler yapmak kaydıyla bu makamları karıştırarak, yani geçkiler yaparak yerine göre hafd-ı savt (sesi alçaltmak) ve raf-ı savt (sesi yükseltmek) ile tilavet icrasında da bulunabilmişlerdir.²³⁸ Örneklik teşkil etmesi bakımından ve konunun bağlamından da kopmamak adına makam icrasında ses ve anlam ilişkisini gösteren birkaç örnek vermekle çalışmamızı nihayete erdirmek istiyoruz.

- a. Yûsuf sûresinde Hz. Yakub'un üzüntüsünü dile getirdiği “ قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بِنِّي وَخِزِّي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ/Yakub, Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah'a arz ederim. Ben, Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim, dedi.”²³⁹ âyetinde bir hayal kırıklığı ve derin bir pişmanlıkla beraber çocuklarının yaptıklarına karşılık Allah'a sığınıldığı görülmektedir. Bu âyetin öncesinde uygulanan makamın durumu da dikkate alınarak hüseyni makamıyla başlanıp sabâ makamına geçki yaparak devam etmenin uygun olacağı düşünülmektedir. Zira her iki makam da ağır bir ses tonuyla okunup, cesaret, gayret hüüzün ve ciddi anlamlarına gelmektedirler.²⁴⁰ Bu da Hz. Yakub'un yaşadığı olaylara karşı cesaretli ve gayretli duruş sergilemesinin yanı sıra hüüzün, tasa ve kederini göstermesi açısından da yerinde bir makam icrası olup, ses ve anlam ilişkisini en bariz bir biçimde yansıtmaktadır.
- b. “ وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا ﴿١﴾ وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَّيَهَا ﴿٢﴾ وَالنَّهَارُ إِذَا جَلَّيَهَا ﴿٣﴾ وَاللَّيْلُ إِذَا غَشَّيَهَا ﴿٤﴾ وَالسَّمَاءُ وَمَا بَنَيْهَا ﴿٥﴾ وَالْأَرْضُ وَمَا طَحَّيَهَا ﴿٦﴾/Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına. (1) Güneşi takip ettiğinde aya. (2) Onu açığa çıkarttığında gündüze. (3) Onu örttüğünde geceye. (4) Gökyüzüne ve onu bina edene. (5) Yere ve onu yapıp döseyene yemin ederim ki. (6)”²⁴¹ âyetlerine baktığımız zaman Yüce Allah'ın harikulade ve benzeri bulunmayan sanatından, güç ve kudretinden söz edildiğini görürüz. Bu durum manaya bir ağırlık ve mesajında bir ciddiyet meydana getirmektedir. Dolayısıyla tilavetinin de yavaş, açık ve tok bir ses tonuyla yapılması manayı hissettirmesi açısından son derece önem arz etmektedir. Bu manayı en iyi yansıtacak makam icrası ise ciddi ve vakur anlamında olan yavaş, açık ve tok bir sesle kullanılan rast makamı olmaktadır. Bu makamla yukarıdaki âyetler ve benzeri âyet guruplarını tilavet etmenin ses ve anlam arasındaki münasebeti en iyi yansıtacağı düşünülmektedir.
- c. “ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾ عَلَى الْأَرْزَاقِ يُنظَرُونَ ﴿٢٣﴾ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿٢٤﴾ يُسْتَوُونَ مِنْ رَجَبٍ مَخْتَوٍ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكَ وَفِي ذَلِكَ ﴿٢٨﴾ شُؤْهِسَ الْمُتَنَافِسُونَ ﴿٢٦﴾ وَمَرَاجَةُ مِنْ تَسْبِيحٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾/ Şüphesiz iyi kimseler, Naîm cennetindedirler. (22) Onlar orada koltuklar üzerinde etrafa bakarlar. (23) Onların yüzünde nimetlerin

²³⁵ Tayyib Okiç, *Kur'ân-ı Kerîm Üslub ve Kıraati*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 21-22.

²³⁶ Fazlı Arslan, *İslâm Medeniyetinde Mûsikî*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 145-148.

²³⁷ Halil Hilmi Cansal, *İlm-i Tecvid İlm-i Edâ*, (İstanbul: Gün Basımevi, 1953), 10.

²³⁸ Özkan, *Türk Mûsikî Nazariyatı*, 35.

²³⁹ Yûsuf 12/86.

²⁴⁰ Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, (İstanbul: Said Matbaası, 1958), 126-128.

²⁴¹ eş-Şems 91/1-6.

sevincini görürsün. (24) Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir. (25) Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır). İşte yarışanlar, bunun için yarışınlar. (26) O içeceğin katkısı tesnimdir. (27) Bir pınar ki, Allah'a yakın olanlar ondan içerler. (28)''²⁴² âyetlerinde cennet ehli kimselerin iyi amellerine karşılık elde ettikleri mükâfatlar ve buna mukabil neşe, huzur ve mutluluk içinde eğlendikleri resmedilmiştir. Burada manayı hissettirecek makamlardan uşşak ya da nihavent makamı uygun görülse de tercihin nihavent makamından yana olması daha uygun bir okuma tavrı olacaktır. Zira her iki makam da mutlu ve neşeli anlamına gelmekle birlikte ses tonu ve sürat bakımından nihavent orta hız ve orta volüm seviyesinde²⁴³ olduğu için daha uygun bir makam icrası konumundadır. Nihavent makamının tercih edilmesinin bir diğer sebebi de; insana sayısız nimetler veren Yüce Allah'ın huzurunda neşeli halin kahkaha atma yerine tebessümle, yani orta düzeyde bir ses tonuyla kişinin sevincini göstermesidir. Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere tilavette makamların icrasıyla ses-anlam ilişkisi bariz bir şekilde ortaya çıktığı görülmüştür. Çalışmanın sınırlı olması hasebiyle Kur'an'ın tamamında uygulanan makamlar gösterilememektedir. Ancak daha kapsamlı bir araştırmada bunların ele alınmasında, alana katkı sağlaması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim tilavetinde ses ve anlam ilişkisi bağlamında incelemeyi amaçladığımız bu araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmış bulunuyoruz.

Tilavet ile ilgili verilen kavramsal bilgiler ışığında ele alınan ses olgusu ve Kur'an'da ses ve anlam ilişkisinin doğrudan ya da dolaylı olarak görüldüğü harf, âyet, sûre, kıraat farklılıkları, tecvîd kuralları ve makamların icrası bağlamında işaret edilen örneklerin endüksiyon (tümevarım) metodu ile tahlili yapılarak, tilavet esnasında ses-anlam ilişkisinin oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Arap dilinin zengin bir muhtevayı kapsaması ve bu zenginliği gösteren durumlardan birinin de "ilmu'l-asvât, ilmu's-savtiyyât ve savtiyye" şeklinde gelen ses biliminin olması, dili Arapça olan Kur'an'ın, tilavet edilmesinde ses ve anlam ilişkisi yönünden tahlil edilmesine zemin hazırlamış ve merak edilen konular arasına girmiştir. Bu husus göz önünde bulundurularak, ilk dönemlerden itibaren dil bilimciler tarafından ses olgusu ve Arap dilinin ses özelliklerinin konu edildiği eserler kaleme alınmıştır. Seslerle ilgili hususlar kıraat, tecvîd, musiki vb. ilim dallarına dair kitapların içinde dağınık bir biçimde ilk dönemden beri incelenerek geldiği bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında Kur'an sûrelerini oluşturan âyet, kelime ve harflerde seslerin manayla olan ilişkisi örneklerle birlikte verilerek söz konusu ses-anlam ilişkisinin tespiti yapılmıştır. Ses-anlam ilişkisi sadece bunlarla sınırlı kalmayıp, kıraat farklılıkları ve hatta tecvîd kurallarına göre ortaya çıkabildiği gösterilmiştir. Öyle ki uzatılan bir meddin veya yapılan bir kalkalenin bile ses tonundaki vurgu, manayla uyumlu olarak aynı hissi vermiştir. Aynı şekilde tilavette makamların icrasıyla birlikte Yüce Allah'ın harikulade sanat eserlerini, Peygamberlerin yaşadıkları üzüntüleri ve cennet ehlinin nimetlere kavuşurken gösterdikleri sevinç ve benzeri durumların manaya uygun ses tonlarıyla okunması, ses-anlam ilişkisinin bulunduğu işaret

²⁴² el-Mutaffifîn 83/22-28.

²⁴³ Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, 126-128. Ayrıca bk. Sabri Sabuncu, "Türk Sanat Musikisinde En Çok Kullanılan Makamların Anlamları", *Türk Yurdu Dergisi* 33/314 (Ekim 2013), 75-78.

etmektedir. Netice itibariyle örneklerle gösterilen bütün tespitlerin söz konusu tilavette seslerin manayı ve verilmek istenilen mesajı daha iyi yansıttığı, bu sebeple ses-anlam ilişkisini kuvvetli bir şekilde ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abdulkерim Efendi, Debreli Hoca. *Mîzânu'l-Hurûf ve Şifâu'l-Ebdân*, İstanbul: yy., 1887.
- Abdülbaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1945.
- Abdülvâhid, Seyyid Ahmed. "Kur'ân-ı Kerîm'de Okuma (Kıraat) Lafızları", trc. Ali Akpınar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 1998).
- Ahterî, Mustafa b. Şemsuddin el-Karahisarî. *Ahterî-i kebir*, İstanbul: yy., 1892.
- Arslan, Fazlı. *İslâm Medeniyetinde Mûsikî*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Âsım Efendi, Seyyid Ahmed. *Kâmus Tercemesi*, İstanbul, yy., 1819.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Aşk Estetiği*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993.
- Başığit, Nurettin. *Tilavette Tertil ve Temsil Güzel Kur'ân Okuma Usulü*, Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr Riyad: Dâru Tayyibe, 1989.
- Beydâvî, Nasîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, ty.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünen*, Mekke: Mektebetü'd-Dâri'l-Baz, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Câmi'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsırunnâsır Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Cansal, Halil Hilmi. *İlm-i Tecvid İlm-i Edâ*, İstanbul: Gün Basımevi, 1953.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Şihâh tâcü'l-luğa ve sıhahu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-ta'rîfât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 1983.
- Çağıl, Necdet. *Kur'ân Belâgati ve Fonetiki Yönünden Kıraatler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*, Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Çetin, Metin. "Zümer Sûresi'ndeki Kıraat İhtilafları ve Tefsire Etkisi", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* (AGİİD) 4/9 (Aralık 2021).
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed Amman: yy., 2000.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl. *es-Sünen*, Beyrut: Dâru Kitabi'l-Arabi, 1986.

- Dinçer, Ferit. Zürcânî'ye Göre Ahruf-i Seb'a'nın Delil Ve Faydaları, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)* 6/11 (Aralık 2022).
- Ebüsüüd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'ânî'l-kerîm*, Riyad: Mektebetü'r-Riyâdî'l-hadîse, ty.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr Beyrut: Dâru'l-Mısriyye, 1964.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm Halîl b Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi, 1998.
- Fırat, Yavuz. "Kıraat, Tertîl ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırılması", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/13 (Aralık 2002).
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Naim Arksüsi vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Hilâlî, Hadî Atiyye Matar. *Neş'et Diraset Hurufi'l-Me'ânî ve Tettavuraha*, Bağdad: Daru'l-Hurriyye Li'l-tiba'a, 1985.
- İbn Abbas, Abdullah. *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 1992.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *Mücmelü'l-lüga*, thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultân Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- İbn Manzûr, Cemalüddîn Muhammed b. Mükrem. *Lisânü'l-'arab*, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1707.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmi. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevkî Dayf Mısır: Dâru'l-Marife, 1980.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Yusuf. *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut: yy., 1999.
- İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb, Riyad: yy., 1985.
- İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed Ragîb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî Beyrut: Dâru'l-Marife, ty.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Lübnan ty.
- Keleş, Mehmet. "Kıraat İhtilaflarının Fıkhi Konulara Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)* 7/12 (Haziran 2023).
- Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Basellûm Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, 2005.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkiki't-Tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat Amman: Dâru Ammâr, 1996.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Nahhâs, Ebu Cafer. *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2000.

- Nedvî, Abdullah Abbas. *Kâmûs-u elfâzi'l-Kur'an-ı kerîm*, Cidde: Dâru's-Şuruk, 1983.
- Tayyib Okiç, *Kur'ân-ı Kerîm Üslub ve Kıraatı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Özkan, İsmail Hakkı. *Türk Müsikî Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Öztuna, Yılmaz. *Türk Müsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.
- Pakdil, Ramazan. *Talim, Tecvit ve Kıraat*, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2015.
- Palmer, Herold. *A First Course of English Phonetics*, (y.y.: W. Heffer & Sons Ltd., 1917.
- Râcihî, Abduh. *et-Tatbîku's-sarfi*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2014.
- Ragîb el-İsfahani, Ebû Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudi Beyrut: Daru's-Şamiyye, 2002.
- Rummânî, Ebû Hasan Ali b. İsa b. Ali. *el-Elfâzu'l-müteradifetü'l-mütegaribetü'l-mana*, thk. Fethullah Salih Ali el-Mısri Mansûra: Dâru'l-Vefa, 1987.
- Rummânî, *en-Nüket fi icâzi'l-Kur'ân*, Nşr. Muhammed Halefullah Beyrut: Dâru'l-Maârif, 2005.
- Sabuncu, Sabri. "Türk Sanat Musikisinde En Çok Kullanılan Makamların Anlamları", *Türk Yurdu Dergisi* 33/314 (Ekim 2013).
- Saçaklızâde, Muhammed Ebû Bekr el-Mar'aşî. *Cühdü'l-Mukill*, thk. Abdurrahîm Tarhûnî Kahire: yy., 2006.
- Sağman, Ali Rıza. *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, İstanbul: Said Matbaası, 1958.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Yusuf b. İbrahim. *Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed et-Tûncî Beyrût: yy., ty.
- Sindî, Abdulkayyûm b. Abdulğafur. *et-Teshîlü fi Kavâidi't-Tertîl*, Mekke: Mektebeti'l-Esedî, 2006.
- Sülün, Murat. *Kur'ân Kılavuzu Mutlak Gerçeğin Sesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmusin et-Türki Kahire: yy., 2003.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Diraseti'l-Kur'âniyye Medine: Mücemmâü'l-Melik Fehd li-Tıbaati'l-Mushafi's-Şerif, ty.
- Şakaki, Rihab Muhammed Müfid. *Kur'an Tilâvetinde Mükemmellik (Hilyetü't-tilâvet fi tecvidi'l-Kur'âni'l-kerîm)*, çev. Fatma Yasemin Mısırlı (İstanbul: Guraba Yayıncılık, 2014.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Tetik, Necati. "Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'an Ve Kıraat", *Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu (17-18 Mayıs 2001 Van)*, Erzurum: Bakanlar Matbaası, 2001.
- Tetik, Necati. *Kıraat İlminin Ta'limi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi u's-şâhih*, Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Tuğ, Sümeyye. *Kur'ân'da Sesin Mânaya Delâleti -Kıyâmet Âyetleri Örneği-*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Uludağ, Süleyman. "Makam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Yüksel, Ahmet – Durmuş, İsmail. "Savtiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdussettar Ahmed Ferrâc Kuveyt: yy., 1965.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ala't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l-Belâğâ*, thk. Muhammed Basil Uyunu's-Sud Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1972.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Tevfikîyye li't-Türâs, Kahire 2011.